

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-175>

УДК 336.71

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ КРЕДИТУ ON THE ISSUE OF THE ESSENCE OF THE LOAN

Остапчук Ярослав Миколайович

аспірант,

Київський міжнародний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7656-9861>

Клубук Юрій Вікторович

аспірант,

Київський міжнародний університет

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2374-0882>

Ostapchuk Yaroslav, Klubuk Yurii

Kyiv International University

У статті досліджено питання теорії кредиту та проаналізовано існуючі підходи до визначення його сутності. Обґрунтовано проблему різного трактування дефініції "кредит" та зроблено висновок, що сутність цього поняття досі залишається недостатньо розкритою попри те, що економічна природа кредиту досить детально вивчена науковцями та знайшла свій вираз в законодавчих актах. З метою вирішення зазначеної проблеми авторами розроблено спеціальні концептуальні підходи до з'ясування сутнісних аспектів кредиту. На підставі дослідження економічної та правової теорій кредиту обґрунтовано безпідставність виокремлення самостійного юридичного підходу розуміння сутності кредиту та недостатність побудованих на цьому законодавчих визначень кредиту. В контексті уніфікації (універсальності) та повноти (всесторонності) розкриття сутності кредиту авторами запропоновано власне визначення поняття "кредит".

Ключові слова: кредит, банк, кредитодавець, кредитотримувач, вартість.

The question of researching the essence of credit is still relevant, because despite the fact that the economic nature of credit has been studied in sufficient detail by many scientists, and has also found its expression in legislative acts, there is no unified position in society regarding the definition of "credit". The purpose of the article is to deepen the study of the essence of credit and approaches to understanding its nature, as well as to develop recommendations for the unification and complete disclosure of this concept. When conducting the research, methods of structural and logical analysis, comparison and generalization of scientific approaches and legislative requirements were used. The article examines the issue of credit theory and analyzes the existing approaches to determining its essence. The problem of different interpretations of the definition of "credit" is substantiated, and it is concluded that the essence of this concept still remains insufficiently disclosed. In order to solve this problem, the authors have developed special conceptual approaches to clarifying the essential aspects of the loan. On the basis of the study of economic and legal theories of credit, the groundlessness of singling out an independent legal approach to understanding the essence of credit and the inadequacy of legislative definitions of credit based on this have been substantiated. In the context of the unification (universality) and completeness (comprehensiveness) of the disclosure of the essence of credit, the authors proposed their own definition of the term "credit". The conducted study of the theory of credit prompted the authors to propose recommendations for its improvement by distinguishing a broad and narrow understanding of the concept of bank credit according to the nature of the bank's operational position, in particular, active and passive operational and only active operational. The practical value of the article lies in the possibility of applying its main provisions and conclusions in the activities of credit institutions, as well as in the educational process when teaching the disciplines "Money and Credit", "Banking Operations".

Keywords: credit, bank, lender, borrower, cost.

Постановка проблеми. Проведене дослідження свідчить про наявність розбіжностей у підходах до визначення поняття "кредит". Це пояснюється складністю та місткістю кре-

дитних відносин, що мають різні площини аналізу. Їх пізнання ускладнено різноманітним проявом, специфічністю яких затушовує власне сутність кредиту. Про наявність такої колізії

свідчить дослідження не лише економічної, а й юридичної літератури з теорії кредиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням дослідження сутності кредиту в науковій літературі приділяється належна увага. Фундаментальні основи кредиту досліджені таким вченими, як: А. Сміт, А. Маршал, Э. Дж. Долан, В. Лексіс, Т. Тук, Е. Рід, Р. Коттер, М. Туган-Барановський, Дж. Сінкі. Вітчизняними науковцями, які зробили вагомий внесок у дослідження кредиту є: М. Савлук, А. Мороз, І. Лазепко, М. Алексеєнко, П. Чуб, Б. Івасів, В. Лагутін, Р. Тиркало, М. Денисенко, А. Щетинін, О. Дзюблюк, О. Іоффе, тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання дослідження сутності кредиту є досі актуальним, оскільки незважаючи на те, що економічна природа кредиту досить детально вивчена багатьма науковцями, а також знайшла свій вираз в законодавчих актах, проте в суспільстві немає єдиної позиції щодо дефініції "кредит".

Формулювання цілей статті. Основною метою дослідження є поглиблення вивчення сутності кредиту та підходів до пізнання його природи, а також розробка рекомендацій щодо уніфікації та повноти розкриття цього поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. З набранням чинності з 01.01.2004 р. Цивільного кодексу України [1] в його ст.1054 зроблено спробу надати кредиту єдиного узагальненого (кодифікованого) юридичного трактування: *"За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти"*.

По-перше, у цьому тлумаченні сфера кредиту звужується виключно до ресурсів такого підвиду юридичних осіб як фінансові установи. По-друге, – у вказаному визначенні кредит ототожнюється з ресурсами, які використовуються певним чином, а саме через передачу на умовах повернення та платності. Такий підхід можна умовно назвати *"ресурсним"* (він, до речі, притаманний і деяким авторам економічних досліджень [2, с. 182; 3, с. 158; 4, с. 117; 5, с. 200]). Для нього характерно те, що основна увага концентрується на одному з суб'єктів – *кредиторі*, який надає свої ресурси. Це має певні переваги, оскільки надає кредиту кількісної межі, що визначається обсягом вільних ресурсів у кредитора

(хоча і важливо більше для математичного підходу). Але має і істотний недолік, – з поля зору випадає другий суб'єкт кредиту – *позичальник*. Він відводиться на другий план, а позиція його стає надто пасивною (іноді навіть його так прямо і називають – "пасивним суб'єктом", як відповідно кредитора – "активним" [6, с. 155]).

Тут слід сказати, що між суб'єктами кредиту виникають економічні відносини, характер яких є визначальною ознакою кредиту як економічного явища, його специфічної сутності, що відрізняє кредит від інших економічних категорій. Тому не можливо пізнати сутність кредиту без врахування характеру цих відносин.

Реалізація кредитних відносин вимагає певних економіко-правових умов. Так, обов'язковою передумовою можливості виникнення цих відносин є не що інше як збіг (співпадіння) економічних інтересів в однаковій мірі всіх їх суб'єктів, як результат досягнутого між ними компромісу. Такий збіг не досягається автоматично при наявності вільних грошових ресурсів у одного та потреби в них іншого. Вирішальне значення має узгодження конкретних параметрів кредиту – його забезпечення, строку, розміру відсотку, а також наявності альтернативних варіантів залучення та розміщення коштів. Це тільки в СРСР при централізованому плануванні кредиту дана умова на практиці не мала обов'язкової сили, кредитні операції здійснювались на підставі директив органів влади. Перехід до ринкової економіки об'єктивно посилив значення взаємної зацікавленості в кредиті та ролі відносин його суб'єктів у формуванні сутності кредиту.

Основними ознаками кредитних відносин виступають такі риси як добровільність, рівноправність та взаємна зацікавленість обох сторін, які повинні бути закріплені в кредитному договорі і набути характеру правових відносин.

Виходячи з цього, не має достатніх підстав і для твердження, нібито головним суб'єктом кредиту виступає навпаки позичальник [7, с. 179], а одержання ним вартості є приводом виникнення відносин кредиту [8, с. 147].

Інша справа, що після виникнення, тобто вже в процесі реалізації, відносини між суб'єктами кредиту (мова йде про права і обов'язки останніх) можуть виявитися нерівними. Особливо добре це видно в їх юридичному зрізі: кредитний договір хоч і визначений обов'язково консенсуальним та

двосторонньо зобов'язуючим, проте містить більше прав кредитора (більш детально див. у [9, с. 88–91]. Це нормально для будь-яких відносин зобов'язання і ніяк не може оправдувати пропонований “ресурсний” підхід.

Ще однією слабкою ланкою «ресурсного» підходу є надмірне зміщення в ньому уваги на ресурси, які буквально ототожнюються з кредитом.

Причина загалом відома – розбіжності в поглядах науковців на об'єкт та предмет економічної та правової теорії, що екстраполюється і на економічну та правову природу кредиту. Підставу “ресурсного” підходу найчастіше вбачають в ролі ресурсів як передумови виникнення правовідносин [10, с. 379].

Звичайно, не всі юристи є прибічниками таких поглядів. Та все-таки більшість з них, не заперечуючи факту включення поняття “кредит” у собі відносин між суб'єктами права, зазначають складності з відповідним дослідженням кредиту за допомогою кількісних методів (в чому для права є потреба). Адже поняття “відносини” кількісно характеризується лише із зовнішнього боку (одне відношення, два відношення і т.д.), а з внутрішнього, – не будучи наділеним властивістю внутрішньої дискретності, – характеризується якісно (сильне, добровільне і т.п.). При розгляді кредиту, як ресурсів, подібні утруднення зникають. Ця обставина спричинює віддавання юристами переваги другому з таких двох тверджень: “кредит – це відносини з приводу ресурсів” та “кредит – це ресурси, з приводу яких виникають відповідні відносини”.

Проте всі перераховані аргументи так і не можуть переконати нас відмовитись від пошуку науково-достовірного трактування поняття «кредит». Інакше, за «підганання» його під специфічні потреби різних галузей науки, буде матиме місце архі-негативний результат непорозуміння. В даному випадку, спілкування економістів з юристами різною мовою просто втрачає сенс, а точніше – втрачає сенс взагалі існування непристосованого до потреб економічної спільноти права як такого. Воно не тільки не захищатиме її, а ще й заважатиме.

Дослідження ж доводять, що правова природа кредиту – це лише закріплена нормами права його економічна сутність [12, с. 75]. На особливу увагу заслуговує позиція такого корифея права як О. Іоффе, згідно якої правовідносини – це відносини, що виникають в результаті правового урегулювання існуючих

суспільних відносин, а зовсім не нові, створені правом [14]. Вони є регламентуючою формою (способом) існування відповідних суспільних (в нашому випадку – кредитних) відносин.

Відповідно, предметом і економічної теорії, і теорії права є одні й ті ж суспільні відносини, що являються економічними за змістом та юридичними за формою. Отже, для визначення *сутності* (оскільки саме збагнення сутності предмету складає задачу науки) кредиту як внутрішнього змісту предмету, що виражається в єдності всіх різноманітних та суперечливих форм його буття правильним з вищезгаданих буде твердження: “кредит – це відносини з приводу ресурсів”. Самі ж “ресурси” є не чим іншим як об'єктом, причому не тільки обох теорій, а й їх предметів. А от чим відрізняються дані теорії так це вивченням різних явищ, тобто того чи іншого виявлення (вираження) предмету, зовнішніх форм його існування, – відповідно економічних та правових.

Заради справедливості треба сказати, що серед економістів також не всі користуються філософськими категоріями, проте в економічній науці їх застосування зазнає більшого поширення. Цей метод характерний став ще для класичної школи політичної економії і отримав назву наукової абстракції [16]. Він відзначається глибиною проникнення в суть явища, виокремленням найголовнішого та визначального в суспільному економічному розвитку. Саме за це дану школу не раз піддавали нищівній критиці, бо на думку багатьох, воно заважало економічній теорії стати практично застосовуваною. Проте, класична школа, перетворивши політичну економію на науку про категорії й закони економічного життя, зробила її повноцінною науковою дисципліною. До таких абстрактних визначень загального характеру (*категорій*) відноситься і кредит (це стало загальноновизнаним фактом) [16, с. 181].

Категоріальне значення кредиту підносить його до рівня центральних і системоутворюючих понять і в області права. А тому для більшої узгодженості економічного та правового підходів до усвідомлення сутності кредиту вважаємо за доцільне використання запропонованого професором М. Савлуком [36, с. 372] визначення кредиту як *суспільних* відносин (на посилення даного погляду, на нашу думку, має діяти ще й той факт, що кредитні відносини регулюються не так господарським як цивільним кодексом). Це новий і перспективний погляд. Поки що в економічній науці

переважає визначення кредиту як *економічних* відносин. Єдині подібні до підтримуваної нами позиції оцінки сутності кредиту наводяться в дисертаційній роботі П. Чуба, який стверджує, що "...кредит крім економічної, є ще й історичною та правовою категорією" (звичайно тут припустима дискусія з приводу того чи слід розглядати історичну категорію на одному рівні з економічною та правовою, та чи може являтися кредит також іншими суспільними категоріями, як то соціальною, політичною, культурною тощо, але пошук відповідей на це виходить за межі нашого наукового інтересу). Проте, в кінцевому рахунку, це нівелюється самим автором: він не тільки не доводить, а й не використовує власні пропозиції, досліджуючи сутність кредиту лише однобічно – виключно в аспекті економічних відносин [17, с. 20].

Забігаючи наперед відносно визначення такого структурного елементу кредиту як суб'єкти, в контексті щойно досліджуваної дискусії навколо підкреслення суспільної сутності кредиту слід обов'язково наголосити на важливості принципового розуміння якраз його суб'єктів як виключно *економічних* (принаймні вони (суб'єкти кредиту) стають такими (тобто економічними) після вступу в кредитні відносини.). Що, до речі, і робить М. Савлук, щоправда, – без необхідної доказовості.

Найчастіше як само собою зрозуміле в літературі зазначається, що суб'єктами кредиту виступають *кредитор* та *позичальник*. Втім важко назвати такий підхід кращим зважаючи на все-таки існування деяких відмінностей в подібних поглядах.

По-перше, неузгодженість назв суб'єктів виступає підставою для визначення їх ще як "позикодавця (або позичкодавця чи кредитодавця)" [9, с. 87; 18, с. 686; 19, с. 22] та "кредитоодержувача" [19, с.22] (іноді – боржника [35, пп. 1.11.3; 2, стаття 2, 510, 1046, 1054, 1058], рідше – дебітора [35, пп. 1.11.3]). Такі уточнення, в принципі, не є суттєвими за умов відсутності закладеного в них якогось конкретного змісту. І, навпаки, вони заслуговують уваги в разі дискусії щодо основи їх похідності – з понять "кредит", "позика" або "позичка".

По-друге, з морфологічної точки зору суб'єкти (кредитор та позичальник) вказані в однині, але їх може бути й множина: наприклад, декілька кредиторів при синдикативному або консорціумному кредиті, чи позичальників – при авальному або акцептному тощо.

По-третє, у літературі висловлюється думка, що у багатосторонніх кредитних договорах, поряд з наведеними (кредитор та позичальник), також "можуть виступати, наприклад, страховики, гаранті, поручителі та інші суб'єкти договірних правовідносин" [19, с. 22]. Ми погоджуємося з С. Лепех [20, с. 95], що таке розширення структури відносин вказує більше на комплексний характер укладеного договору, який поєднує елементи декількох договорів із персоніфікованими суб'єктами. Останні є учасниками кредиту, а сторонами власне кредитного правочину є лише кредитори та позичальники. У комплексному договорі одні й ті ж особи мають здатність уособлювати декілька ролей одночасно, але це не дає підстави для нівелювання відмінностей правового статусу кожної ролі і природи різних договорів.

По-четверте, іноді прямо у визначенні кредиту наводиться диференціація його суб'єктів: наприклад, за їх правом власності (фізичні, юридичні особи та держава) [21, с. 47] або за місцезнаходженням (резиденти та нерезиденти) [35, пп. 1.11] тощо. Необхідно зразу визнати неприйнятною подібну деталізацію, оскільки мова йде лише про відмінності за різними критеріями, а потреба полягає в іншому – в універсальності й загальності назви суб'єктів кредиту, оскільки сам кредит повинен мати максимально універсальне та загальне визначення.

По-п'яте, тим більше не виправданим слід вважати позиції, які зводять суб'єктів кредиту тільки до окремих з них. Так, екс-Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" [35, пп. 1.11, 1.15, 1.16] в силу обмеженості своєї цільової направленості, відповідно вузько визначав кредитора – виключно як підприємства, звідки випадають населення-непідприємці та держава, а також (правда трохи ширше) позичальника – виключно як юридичних та фізичних осіб. Але особливий наголос ми робимо на суперечливості екс-Положення НБУ "Про кредитування" [22], адже саме воно більше восьми років спеціалізовано визначало правові основи надання, використання і повернення кредитів взагалі та регулювання взаємовідносин між суб'єктами, що виникають у процесі кредитування. Втім, дане Положення не тільки майже ідентично згаданому закону визнавало кредиторами та позичальниками тільки окремі види економічних суб'єктів (а довгий час навіть ще більше обмежувало позичальників, див.: зміни, внесені згідно з [73]), так ще й мало з приводу

цього численні нестиковки в середині самого себе. Найголовнішим же нонсенсом цього Положення залишалось виділення в загальному терміні “кредит” виключно єдиного можливого кредитора – банку! До того ж, ще більш стає прикро, коли цей нонсенс навіть не помічається науковцями й дослівно переноситься в навчальні посібники [38, с. 78–79; 2, с. 182]. Замінивши втративше чинність Положення, новий Цивільний кодекс України в трактуванні кредиту в свою чергу звужує кредиторів до фінансових установ [1, с. 323].

На протигагу продемонстрованим позиційним “зигзагам”, аналіз законодавства в цілому свідчить, що право кожного кредитувати інших за рахунок власного майна або майна, яке перебуває у нього в повному господарському віданні (оперативному управлінні), впливає з його повноважень власника на свій розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися ним, зокрема, передавати його за плату іншим особам [24, с. 784]. Таким чином, суб'єктами кредиту можуть бути будь-які економічно самостійні суб'єкти суспільства.

Отже, виходячи з аналізу чинного законодавства та спираючись на концепції теорій права, економіки і філософії, ми дійшли висновку про безпідставність виокремлення самостійного юридичного підходу до розгляду сутності кредиту та недостатність побудованих на цьому законодавчих визначень кредиту.

Підняте нами питання не є звичайною лінгвістичною псевдопроблемою, що виникла в силу різноманіття використання мови. Важливість необхідності уніфікованого, спільного для економічного і правового підходів трактування сутності категорії “кредит” обумовлюється, як мінімум, вже тим, що кредит являється безпосередньо предметом карного права. Уніфікація ж поняття надасть можливість зняти різночитання при тлумаченні Кримінального кодексу України, ст. 222 якого, наприклад, передбачає реальну карну відповідальність за незаконне отримання кредиту [25, с. 588–594].

Сформована таким чином власна позиція загального визначення кредиту в розумінні *суспільних відносин між економічними суб'єктами* являє собою лише початковий етап пізнання його сутності. Взагалі, сутність кредиту як цілісного явища повноцінно може бути виражена тільки із зазначенням всіх його основних ознак, які і надають відносинам кредитний характер. Проте, це не так просто зробити, зважаючи на складність та різнома-

нітність відносин, які реалізуються у формі кредиту. Крім того, розвиток і вдосконалення останніх через зміни в характері формування вільних коштів, ускладнення і розширення потреб економічних суб'єктів у додаткових коштах, удосконалення організаційних та правових відносин між суб'єктами кредиту тощо, визначають постійний розвиток та ускладнення сутності кредиту.

Нажаль, треба констатувати, що за дослідженої вище відсутності монізму визначення кредиту в праві, економічна література попри присвячення даній темі численних наукових праць найавторитетніших фахівців різних шкіл і напрямків економічної теорії також на сьогодні не забезпечує єдиного повноцінного трактування кредиту.

Наприклад, порівняно широке розповсюдження отримало визначення кредиту як відносин навколо *руху (або форми руху) позичкового капіталу (або фонду)*.

На наш погляд, такий підхід до вичерпної характеристики категорії кредиту є невдалим. Позичковий капітал (фонд) являється сам складним економічним явищем й не має єдиного трактування. В залежності від варіантів останнього (більш детально про це див. [26, с. 11; 27]) мінятиметься й розуміння кредиту.

Спроби таких підходів ґрунтуються на ідеологічних моментах формування економічних теорій. Адже функціонування кредитних відносин знаходиться під впливом системи суспільних відносин, і в першу чергу, - відносин власності, які є системоутворюючими для всіх вартісних відносин, в тому числі і кредитних. Відтак, відносини власності і визначають перш за все характер руху позиченої вартості в масштабах суспільства, що проявляється в характері конкретної кредитної угоди. Тому при плановій, централізованій економіці кредит трактувався як рух позичкового фонду суспільства (тобто недооцінювався як самостійне явище, а сфера його застосування штучно обмежувалася), а при ринковій – набуває форми руху позичкового капіталу.

Разом з тим слід відмітити, що поняття кредиту ширше відносин, пов'язаних з рухом позичкового капіталу. Так, М. Ямпольський [27] доводить, що існує чимало різновидів кредитних відносин, які навряд чи можна розглядати як рух капіталу власне *позичкового*. Наприклад, ті, що виникають у вкладних операціях та ще деякі інші види боргових відносин. Схожі погляди зустрічаємо і в юридичній літературі [28, с. 454].

Не можна не звернути уваги й на певну багатозначність рис поняття самого *капіталу*. Це провокує часто різні підходи його економічного тлумачення. Крім того, сприйняття капіталу в якості об'єкту кредиту не зрозуміло й правовикам, оскільки визначення відповідного поняття відсутнє в юриспруденції.

Проте, розуміння кредиту як відносин зобов'язує розглядати його структуру в складі таких елементів як об'єкт та суб'єкти, оскільки пізнання їх допомагає глибше розкрити сутність кредитних відносин і має важливе значення. Отже, доведення хибності попереднього підходу до визначення приводу виникнення відносин кредиту (як то рух позичкового капіталу) вимагає пошуку заповнення іншим змістом й такого структурного його елементу як об'єкт. Виходячи з цього вважаємо, що поряд з недоречністю вищенаведених шляхів можливості звуження об'єкту кредиту по суті виключно до капіталу або позичок, аналогічно не може бути прийнятною і спроба його розширення через ув'язку, наприклад, із різновидом джерел коштів відповідно характеру їх власника [21, с. 47] або набором цінностей [35, пп. 1.11]. Таке насичення фактично загальними характеристиками робить визначення поняття громіздким, перевантажує його. У той же час, не можна не помітити, що хоч і з різних боків, але ж розглядається одне й те саме – *вартість*.

Назву “вартість” для характеристики об'єкта кредитних відносин вже використовують деякі науковці [41; 19]. Але найбільш повно - в якості об'єкту не лише грошової, а й товарної та змішаної (грошово-товарної або товарно-грошової) форми кредиту її визнав О. Дзюблюк [39, с. 27–28]. Він справедливо виходить з того, що всі цінності в ролі об'єкту кредиту обов'язково мають грошовий вираз їх вартості, який, не впливаючи на первісну природу цінності засвідчує здатність її до відшкодування грошима. Це суттєво полегшує кредитні правовідносини. Недаремно право і судова практика Англії й США вже давно не визнають неможливості виконання зобов'язань (в тому числі й кредитних) з причини складнощів здійснення такого виконання в натурі. Це обґрунтовується зазначеним фактом існування вартості зобов'язань, завдяки чому будь-яке з них може бути перетворене в грошове й цим полегшити своє виконання.

Важливою ознакою явища кредиту є рух вартості між економічними суб'єктами. Ні в кого не викликає заперечень, що без цього руху виникнення кредиту взагалі не відбува-

ється, а за наявності руху – потребує певних його ознак. Проте єдиного підходу до визначення й включення даних ознак у визначення кредиту нема.

На нашу думку, у визначенні кредиту обов'язково має бути зафіксована така специфічна ознака кредитного руху вартості як здійснення перерозподілу останньої.

Попри те, що перерозподіл вартості притаманний й деяким іншим суспільним відносинам, в кредиті перерозподіл набуває власну специфіку. Будучи ж поряд з цим ключовою найконкретнішою необхідністю, яка обумовлює надзвичайну роль кредиту в економічній системі, перерозподільна ознака кредитного руху вартості через свій прояв впливу на цю систему (завдяки чому відповідний прояв називається перерозподільною функцією кредиту) повинна обов'язково мати місце у визначенні кредиту. Таким чином, через сутність кредиту буде відображено його головне суспільне призначення (навколо якого в науці фактично не спостерігається розходжень поглядів) – вплив на економічне середовище через здійснення переміщення вивільненої вартості з одних ланок процесу відтворення в інші, необхідність чого обумовлена причинами коливання потреби економічних суб'єктів в вартості.

Ми не можемо погодитись з зауваженням [29], що така важлива ознака як “перерозподіл” не може поставити категорію кредиту в розряд першорядних, бо належить не до виробництва і навіть не до розподілу, а лише до сфери перерозподілу. Слід пам'ятати, що всі трое, як складові руху (кругообігу) вартості, тісно взаємопов'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в забезпеченні цілей відтворення. Водночас вони є самостійними явищами, зі своїм особливим механізмом регулювання і специфічними можливостями впливу на процес відтворення.

Необхідно сказати, що в рекомендованому таким чином нами визначенні кредиту як *суспільних відносин між економічними суб'єктами з приводу перерозподілу вартості* вживання обороту “...з приводу перерозподілу ...” не є зовсім новизною, оскільки зустрічається й у інших авторів. Ми розглядаємо дане скоріш як підтвердження необхідності та можливості реалізації й наших пропозицій. До цього до речі спонукає слабке відстоювання даної позиції. Одні з авторів лише констатують у визначенні кредиту перерозподільну ознаку, але без будь-якого спеціального обґрунтування подібної необхідності

[39, с. 25; 5, с. 200; 17, с. 21; 19, с. 10]. А деякі [36, с. 372; 30, с. 128] навіть з часом відійшли від відповідної своєї позиції й приєдналися до популярного в більшості сучасних визначень кредиту вживання замість обороту "...з приводу перерозподілу ..." таких слів як "...з приводу надання (рідше - передачі) ...".

Вживання обороту "...з приводу надання (рідше – передачі) ..." нам видається не зовсім вдалим з точки зору змістовної смислової завершеності (на лінгвістичному рівні лексики), через що може часто виступати причиною дискусій та непорозумінь.

Так, розуміння "... надання (рідше – передачі) ..." як суто технічного акту лише розміщення вартості спонукає декого розширювати поняття кредиту й іншими стадіями руху останнього. Звичайно це могло б бути слушним, якщо свідомо відбувається зміщення дослідження на безпосередній процес, яким є кредит як економічне явище, що характеризується певним рухом елементів його структури. Проте понятійні розширення, що здійснюються вірогідно під егідою даного підходу, переважно не йдуть за межі включення в визначення кредиту лише такої його економічної основи як "мобілізація (акумулявання) тимчасово вільної вартості" із зазначенням її перед словом "...надання (рідше – передача)" [21, с. 47] (іноді до цього ж саме слово "...надання (рідше – передача)" може бути замінено на слово "використання" [37, с. 210; 7, с. 184]). Не складає труднощів довести, що це є часткове понятійне розширення і воно не дає повного відображення послідовності відтворювального кредитного руху вартості. Вказані "мобілізація (акумулявання) тимчасово вільної вартості та її "використання", так само як і "надання", є тільки окремими з його етапів. Тим часом особливий характер руху вартості, у специфічній формі якого виступає кредит, може бути представлений тільки всіма етапами. Але, як на нас, перераховувати всі їх у визначенні кредиту недоцільно, оскільки це буде суттєвим перевантаженням визначення.

З цього приводу слід зауважити, що хоч розгляд послідовності руху кредиту є важливим для більш повної характеристики його сутності, однак виокремлення його стадій досить умовне, так як він носить характер цілісного по своїй суті процесу. Отже, оптимальним виходом буде вибір ключових з них.

Якщо під кутом здійснення такого вибору дослідити концепції в основі яких лежить виділення, на противагу перерозподілу, стадій руху кредиту, то можна побачити наступне.

В залежності від визначення початковою такої стадії як або акумулявання тимчасово вільної вартості або її надання, дані концепції воліють до визнаних економічною наукою відповідно або перерозподільної або відтворювальної теорії кредиту.

Таким чином, прихильники першої теорії (яка в основному трактує сутність кредиту як перерозподільчий процес), акцентуючи у визначенні кредиту увагу на стадіях акумулявання тимчасово вільної вартості та її використання через надання (розміщення), без яких неможливий початок кредитних відносин (що й являє собою безпосередньо перерозподіл, як зазначає професор О. Василик [31, с. 325]), по суті нічого нового у визначення кредиту, крім його ускладнення необов'язковим уточненням, не внесли.

Цікаво також зазначити, що переважна більшість концепцій, які згідно окресленого вище поділу можна віднести до відтворювальної теорії кредиту, насправді тій не відповідають. Далі розглядаючи акумуляцію як обов'язковий атрибут й сутнісний момент кредитних відносин, представники зазначених концепцій перетворюються на класичних прибічників перерозподільної теорії. Тому можна зробити висновок, що здійснене ними у визначенні кредиту виділення в якості початкової стадії його руху саме надання вартості скоріш за все було зроблено з причини якихось інших обставин. Але оскільки останні, на жаль, не зазначаються, ми не маємо можливості їх оцінити.

Можемо лише припустити, що подібна позиція можливо пов'язана, наприклад, з уніфікацією до правової точки зору, згідно якої нерідко зазначається ніби кредит набуває характеру правовідносин лише після безпосереднього "надання". Проте, хоч за тисячі років існування кредиту юристи самі так і не прийшло до згоди – вважати відповідний договір консенсуальним чи реальним (тобто таким, що набирає чинності з моменту його підписання чи лише тоді, коли кредитор передає кредитотримувачу об'єкт кредиту) [28, с. 457–459], але для українського права традиційним все-таки більше являється протилежний, обраному неповноцінними концептуалістами відтворювальної теорії, підхід – визнання консенсуальності кредитного договору. Згідно останньої виходить, що оскільки на практиці сума вартості кредиту надається кредитотримувачу не відразу (миттєво) після оформлення кредитної угоди, а через певний проміжок часу, то при-

наймні за цей час і може відбутися акумуляція необхідної вартості. За цих умов все-таки стадія акумуляції є початковою в русі кредиту, передуючи вже наступному розміщенню вартості.

Загалом же накопичений досвід теоретичного аналізу кредиту та практичного його використання в політиці макроекономічного регулювання свідчить про те, що в тривалому спорі між прихильниками перерозподільної та відтворювальної теорій жодна зі сторін не перемогла. Сучасна наукова думка з теорії кредиту розвивається по шляху синтезу окремих ідей зазначених теорій. Відтак, виходячи з спільних методологічних посилок й наявності деяких спільних рис їх обох, використання у визначенні кредиту обороту "...з приводу перерозподілу ..." могло б можливо послужити додатковою основою для їх часткової інтеграції. Всі разом перераховані обставини спонукали нас власне до відповідного використання саме такого обороту.

Разом з цим, як зазначалося вище, сама ознака перерозподільного руху вартості ще повністю не відбиває сутність кредиту. Вона робить це лише в єдності з такими двома, на наш погляд, не менш принциповими ознаками як повернення та платність.

Повернення (ще кажуть *зворотність*) чи не єдина сутнісна ознака кредиту, яка червоною ниткою проходить у всій множині його визначень. І це зрозуміло, адже недодержання даної об'єктивної властивості кредиту тягне за собою зміну кредитної природи угоди, її викривлення та переродження. Цей факт закріплюється пп. 14.1.257 п. 14.1. ст. 14 Податкового кодексу України № 2755-VI від 02.12.2010 р. згідно з яким кредит, наданий без вимоги щодо строку його повернення, є безповоротною фінансовою допомогою.

Поряд з цим слід відмітити, що повернення, виступаючи невід'ємним атрибутом кредитних відносин, є не тільки йому притаманною своєрідністю. Воно є обов'язковою ознакою взагалі більш широкого кола відносин – боргових. Кредит є лише різновидом боргових відносин поряд з відносинами оренди (найму), зберігання, перевезення, концесії тощо.

Конститууюча ж відмінність кредиту, що відрізняє його від інших видів боргових відносин полягає у *еквівалентності* повернення його об'єкта. Тобто, кредитоотримувач повертає не той же самий об'єкт кредиту, а аналогічний того ж роду. В той час як об'єкти інших боргових відносин, що повертаються їх нада-

вачу, обов'язково повинні володіти не родовими, а індивідуальними ознаками, тобто самі ж і повертатись.

Даний факт закріплений відповідними статтями Цивільного кодексу України і є в цілому усталеним. Проте інші кодифіковані постулати, що стоять поряд з цими визначеннями, можуть викликати суперечення.

З позицій нашого дослідження вимагає уточнення наведене в Цивільному кодексі [1] положення (стаття 1054 з посиланням на статтю 1046) ніби об'єкт кредиту надається кредитоотримувачу у *власність*. В той же час у визначеннях кредиту, що зустрічаються в інших нормативних актах, а також в працях багатьох вчених мова йде про надання об'єкту кредиту у *користування*. Ця друга позиція, таким чином, абсолютно суперечить позиції Цивільного кодексу. Вона дає підстави науковцям [17, с. 16; 32, с. 22], розглядаючи кредит в контексті економічної власності, стверджувати, що кредит не пов'язаний з передачею права власності, тобто власником об'єкту залишається кредитор.

Основою розбіжностей є неоднаковий кут погляду економістів та юристів на розуміння власності. Так, беззаперечне економічне розуміння такої умови відносин виробництва, обміну та споживання як складання їх з приводу власності (привласнення) благ, при перенесенні на лекало відповідних категорій правового поля зазнає складності. Протиріччя впливає зі сформульованої протягом багатовікового формування правовою системою "тріади" загальноприйнятих правомочностей власника – *володіння, користування та розпорядження* щодо належної йому власності. Відповідно окреме право користування не являється однозначним правом власності (виключно разом, у сукупності "тріади" правомочностей, характеризується право власності у повному обсязі і абсолютно – див.: [74, с. 305–314, 343]). "Користування", як правомочність, - є можливістю вилучення корисних властивостей об'єкту для задоволення потреб власника або уповноваженої особи, що не передбачає, на відміну від правомочності "розпорядження", можливість вирішувати його долю шляхом відчуження іншим особам [24, с. 307, 345].

Слід зауважити, що механічна заміна економістами у визначенні кредиту терміну "користування" на "розпорядження" (див. визначення банківського кредиту у [33, с. 11]) є помилковою. Нерозривна з правочинністю "володіння", правочинність "розпорядження"

без правочинності “користування” характеризуватиме інші відносини – комісії.

Спроба з боку юристів [12, с. 78–80; 24, с.307-309] подолати розходження правової форми та економічних відносин, які опосередковує власність, через введення відмінності понять “власність” та “право власності”, які можуть мати різне значення залежно від мети їх вживання, також зазнала фіаско.

Не розгортаючи дискусії щодо обґрунтування зазначених поглядів, які не є безпосередньо предметом нашого дослідження, зазначимо, що зважаючи на труднощі їх уніфікації, ми поки обходимо у визначенні кредиту будь-що стосовно поняття власності. Як наслідок, це не тільки не заважає нам запровадити у визначенні кредиту використання поняття “еквівалент”, а навіть дає підставу запропонувати це як вихід з дослідженого “замкненого кола” небажання йти назустріч одна одній економічній та правовій теорії. Воно, не зачіпаючи попередніх гострих кутів, абсолютно забезпечує повноту розкриття сутності кредиту.

Не можемо не зазначити, що ще сторіччя тому в економічній думці вже була спроба введення поняття “еквівалент” у визначенні кредиту видатним українським вченим М.Туган-Барановським: “Кредитною угодою називається така угода, за якої момент отримання будь-якої цінності відокремлений від моменту повернення її еквіваленту певним проміжком часу” [34, с. 354–355]. Але, скоріш за все з причини відсутності спеціального обґрунтування її необхідності, даному погляду не вдалося закріпитись в науці.

В той же час саме по собі обов'язкове повернення еквіваленту вартості, що перерозподіляється, ще не створює достатніх можливостей організації кредитних відно-

син. Йдеться про необхідність платності кредиту як фактора економічної зацікавленості суб'єктів суспільства надавати певну вартість у тимчасове користування. Без цього кредитна операція перетворюється в спонсорську або поворотну фінансову допомогу [35, пп. 1.22.2]. В цілому, принцип платності кредиту є загальноприйнятим в економічній літературі. Стосовно ж випадків надання безпроцентних кредитів, то вони, на наш погляд, є скоріше не виключенням, яке лише підтверджує загальне правило (як зазначає О. Дзюблюк [39, с. 25]), а фактором розширення підходу до визначення форм оплати: з виключно нарахування процентів [12, с. 85] – до здійснення й інших видів компенсацій, в тому числі й прихованих або імпліцитних.

Будь-які інші ознаки кредиту ми не розцінюємо виключно обов'язковими в його організації, тому їх можна не вводити у відповідне визначення. Це тільки ускладнювало б його, робило б важкосприйнятним та відволікало б від ключових ознак кредиту.

Висновки. Все розглянуте свідчить наскільки сутність кредиту є складною і має різні площини аналізу. Її пізнання ускладнено різноманітним проявом кредиту, специфічність яких затушовує його суть. Як наслідок, – поява багатьох, часто суперечливих точок зору на природу кредитних відносин. Проте, зіставлення їх відкрило нам простір для поглибленого пізнання предмету.

Враховуючи результати проведеного дослідження, вважаємо, що найбільш вдалим в контексті уніфікації (універсальності) та повноти (всебічності) розкриття сутності кредиту може бути наступне визначення:

Кредит – це суспільні відносини між економічними суб'єктами з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення її еквіваленту та платності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України. - К. : Атіка, 2003. 416 с.
2. Петрук О. М. Банківська справа: навчальний посібник / Петрук О. М. ; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – К. : Кондор, 2004. 461 с.
3. Бланк І. А. Словник-довідник фінансового менеджера / Бланк І. А. - К.: Ніка-Центр, 1998. 480 с.
4. Економічний словник: банківська справа: фондовий ринок: укр. – англ. – рос. тлумачний словник / Алексєнко Л. М., Олексєнко В. М., Юркевич А. І. – К.: Максимум ; Тернопіль : Економічна думка, 2000. 592 с.
5. Операції комерційних банків / [Р. Коцовська, В. Ричаківська, Г. Табачук. Я. Грудзевич, М.Вознюк]. – [3-тє вид.]. – К.: Алеута ; Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 500с.
6. Ковальчук А.Т. Банки. Кредит. Фінанси : законодавчо-правовий вимір / Ковальчук А. Т. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 259 с.
7. Гальчинський А. Теорія грошей : навч. посібник / А. Гальчинський. – К. : Основи, 1996. – 413 с.
8. Банківська енциклопедія / Під ред. проф. Мороза А. М. – К.: Ельтон, 1993. - с. 336.

9. Костюченко О. А. Банківське право : навч. Посібник. К.: КНЕУ, 1999. 168 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / Скакун О. Ф. Харків: Консум; Ун-т внутр. справ, 2000. 704 с.
11. Щетинін А. І. Гроші та кредит : підручник / А. І. Щетинін. - [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
12. Рябко Л. Г. Правове регулювання кредитних відносин згідно із законодавством України : дис... канд. Юрид. наук : 12.00.03 / Рябко Людмила Григорівна. – О., 2001. 218 с.
13. Адамик Б. П. Функції Національного банку в системі регулювання грошово-кредитних відносин в економіці України: дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / Адамик Богдан Петрович. - Т., 1999. – 208 с.
14. Іоффе О. С. Право приватне й право публічне. Університетські наукові записи. 2005. № 4. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_4_4
15. Банківська справа: навчальний посібник / За ред. проф. Р. І. Тиркала. – Тернопіль : Карт-бланш, 2001. – 314 с.
16. Історія економічних учень: підручник / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. По-ручник та ін.]; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К.: КНЕУ, 2001. 564 с.
17. Чуб П. М. Підходи до управління кредитним портфелем комерційного банку : дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / Чуб Павло Михайлович. - К., 2003. 237 с.
18. Цивільний кодекс України: Коментар. – Х. : ТОВ “Одіссей”, 2003. 856 с.
19. Кредит і кредитні правовідносини : економічна природа і практика законодавчого регулювання. Теорія. Практика. Нормативна база / [Олексієнко М., Ольшанський В., Лилак Д., Першиков Е.]. – К. : Козаки, 1996. 143 с.
20. Лепех С. М. Кредитний договір : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Лепех Світлана Михайлівна. – Л., 2003. 204 с.
21. Потійко Ю. Ще раз про кредит. *Вісник Національного банку України*. 2000. № 12. С. 47–48.
22. Положення про кредитування : постанова Правління НБУ : прийнята 28.09.1995 року № 246 / Національний банк України. – Офіційний текст. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
23. Про внесення змін до Положення про кредитування : постанова Правління НБУ : прийнята 05.03.2003 року № 79 / Національний банк України. – Офіційний текст. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
24. Цивільне право України : підручник: У 2-х кн. / [Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.] ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1. 864 с.
25. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Кантон, А.С.К., 2002. 1104 с.
26. Остапчук Я. Суть та структура грошового ринку в Україні. *Ринок цінних паперів України*. 2001. № 1 С. 10–13.
27. Ямпольский М. М. Про трактування кредиту. Гроші та Кредит. 1999. № 4. С. 30–32.
28. Цивільне право України : підручник : У 2-х кн.. / [Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А.С.Довгерт та ін.]; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 2. – 784 с.
29. Чухно А. А. Капітал, кредит, процент. Їх сутність і роль в економіці. Фінанси України. 1997. № 9. С. 10–12.
30. Гроші та кредит : підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.] ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : Либідь, 1992. 331 с.
31. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник. К.: НІОС, 2000. 416с.
32. Мочерний С. В. Економічна теорія : посібник. К. : Академія, 1999. 592 с.
33. Левченко О. М. Методика аналізу кредитного портфеля комерційного банку : дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / Левченко Олександра Мартинівна. - К., 2003. 208 с.
34. Туган-Баранівський М. І. Вибрані твори: у 2-х т. / Туган-Баранівський М. І. ; наук. редактор та автор вступної частини Л. І. Дмитриченко. Т. 2. Основи політичної економії. – Донецьк: ДонГУЕТ, 2004. 686с.
35. Про оподаткування прибутку підприємств : закон України : прийнятий 28.12.1994 р. № 334/94-ВР : в редакції від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР : за станом на 09.06.2008 року / Верховна Рада України. – Офіційний текст. – URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
36. Гроші та кредит : підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.] ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2001. 602 с.
37. Гроші та кредит : підручник / за ред. Б. С. Івасіва. – К. : КНЕУ, 1999. – 404 с.
38. Денисенко М. П. Гроші та кредит у банківській справі: навч. посібник / М. П. Денисенко – К. : Алерта, 2004. 478 с.
39. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / Дзюблюк О.В. – К.: Поліграфкнига, 2000.– 512 с.

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003) [The Civil Code of Ukraine]. K. : Atika, 416 p.
2. Petruk O. M. (2004) Bankivska sprava: navchalnyi posibnyk [Banking: a study guide]. Petruk O. M. ; za red. F. F. Butyntsia. – K. : Kondor, 461 p.
3. Blank I. A. (1998) Slovnyk-dovidnyk finansovoho menedzhera [Financial manager's reference dictionary] / Blank I. A. – K.: Nika-Tsentr, 480 p.
4. Ekonomichniy slovnyk: bankivska sprava: fondovyi rynek (2000) [Economic dictionary: banking: stock market]: ukr. – anh. – ros. tlumachnyi slovnyk / Aleksieienko L. M., Oleksiienko V. M., Yurkevych A. I. – K.: Maksimum ; Ternopil : Ekonomichna dumka, 592 p.
5. Operatsii komertsiiynykh bankiv (2003) [Operations of commercial banks] / [R. Kotsovska, V. Rychakivska, H. Tabachuk. Ya. Hrudzevych, M. Vozniuk]. – [3-tie vyd.]. – K.: Aleuta ; Lviv: LBI NBU, 500p.
6. Kovalchuk A.T. (2004) Banky. Kredyt. Finansy [Bank. Credit. Finances]: zakonodavcho-pravovyi vymir / Kovalchuk A. T. K. : Parlamentske vydavnytstvo, 259 p.
7. Halchynskiy A. (1996) Teoriia hroshei [Theory of money]: navch. Posibnyk. K. : Osnovy, 413 p.
8. Bankivska entsyklopediia (1993) [Banking encyclopedia]. Pid red. prof. Moroza A. M. – K.: Elton, p. 336.
9. Kostiuchenko O. A. (1999) Bankivske pravo [Banking law]: navch. posibnyk / Kostiuchenko O. A. K.: KNEU, 168 p.
10. Skakun O. F. (2000) Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of the state and law: a textbook]. Kharkiv: Konsum; Un-t vnutr. sprav, 704 p.
11. Shchetynin A. I. Hroshe ta kredyt : pidruchnyk / A. I. Shchetynin. – [2-he vyd., pererob. i dop.]. – Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2006. – 432 s.
12. Riabko L. H. (2001) Pravove rehuliuвання kredytnykh vidnosyn zghidno iz zakonodavstvom Ukrainy [Legal regulation of credit relations in accordance with the legislation of Ukraine]. dys... kand. Yuryd. nauk : 12.00.03 / Riabko Liudmyla Hryhorivna. – O., 218 p.
13. Adamyk B. P. (1999) Funktsii Natsionalnogo banku v systemi rehuliuвання hroshovo-kredytnykh vidnosyn v ekonomitsi Ukrainy [Functions of the National Bank in the system of monetary and credit relations adjustment in the economy of Ukraine]. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.04.01 / Adamyk Bohdan Petrovych. – T., 208 p.
14. Ioffe O. S. (2005) Pravo pryvatne y pravo publiche [Private law and public law]. *Universytetski naukovy zapysky*, no. 4, pp. 7–18. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2005_4_4
15. Bankivska sprava: navchalnyi (2001) [Banking: educational] posibnyk. Za red. prof. R. I. Tyrkala. – Ternopil : Kart-blansh, 314p.
16. Istorii ekonomichnykh uchen (2001) [History of economic students]: pidruchnyk [L. Ia. Korniiichuk, N. O. Tatarenko, A. M. Po-ruchnyk ta in.]; za red. L. Ia. Korniiichuk, N. O. Tatarenko. – K.: KNEU, 564 p.
17. Chub P.M. (2003) Pidkhody do upravlinnia kredytnym portfelem komertsiiinoho banku [Approaches to managing the credit portfolio of a commercial bank]: dys. ... kand. ekon. nauk : 08.04.01 / Chub Pavlo Mykhailovych. K., 237 p.
18. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Komentar (2003) [Civil Code of Ukraine: Commentary]. – Kh. : TOV "Odissei", 856 p.
19. Kredyt i kredytni pravovidnosyny (1996) [Credit and credit relations]: ekonomichna pryroda i praktyka zakonodavchoho rehuliuвання. Teoriia. Praktyka. Normatyvna baza / [Oleksiienko M., Olshanskyy V., Lylak D., Pershykov E.]. K. : Kozaky, 143 p.
20. Lepekh S. M. (2003) Kredytnyi dohovir [Credit agreement]. dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Lepekh Svitlana Mykhailivna. – L., 204 p.
21. Potiiko Yu. (2000) Shche raz pro kredyt [One more time about credit]. *Visnyk Natsionalnogo banku Ukrainy*, no. 12, pp. 47–48.
22. Polozhennia pro kredytuvannia : postanova Pravlinnia NBU [Regulations on lending: a resolution of the Board of the NBU]; pryiniata 28.09.1995 roku № 246. Natsionalnyi bank Ukrainy. – Ofitsiinyi tekst. – Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
23. Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro kredytuvannia [On amendments to the Regulation on lending]. postanova Pravlinnia NBU : pryiniata 05.03.2003 roku № 79 / Natsionalnyi bank Ukrainy. – Ofitsiinyi tekst. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
24. Tsyvilne pravo Ukrainy (2001) [Civil law of Ukraine]: pidruchnyk: U 2-kh kn. / [D. V. Bobrova, O. V. Dzera, A. S. Dovhert ta in.]. za red. O. V. Dzery, N. S. Kuznetsovoi. – K. : Yurinkom Inter, Kn. 1. 864 p.
25. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku (2002) [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001]. Za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. K. : Kannon, A.S.K., 1104 p.

26. Ostapchuk Ya. (2001) Sut ta struktura hroshovoho rynku v Ukraini [The essence and structure of the money market in Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, no. 1, pp. 10–13.
27. Yampolskyi M. M. (1999) Pro traktuvannia kredytu [About the interpretation of the loan]. *Hroshi ta Kredyt*, no. 4, pp. 30–32.
28. Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine]: pidruchnyk : U 2-kh kn.. / [D. V. Bobrova, O. V. Dzera, A.S.Dovhert ta in.]; za red. O. V. Dzery, N. S. Kuznetsovoi. – K.: Yurinkom Inter, 2001. Kn. 2. 784 p.
29. Chukhno A. A. (1997) Kapital, kredyt, protsent. Yikh sutnist i rol v ekonomitsi. *Finansy Ukrainy*, no. 9, pp. 10–12.
30. Hroshi ta kredyt [Money and credit]. pidruchnyk / [M. I. Savluk, A. M. Moroz, I. M. Lazepko ta in.] ; za zah. red. M. I. Savluka. – K. : Lybid, 1992. 331 p.
31. Vasylyk O. D. (2000) Teoriia finansiv [Theory of finance]. pidruchnyk. K.: NIOS, 416p.
32. Mochernyi S. V. (1999) Ekonomichna teoriia [Economic theory]. posibnyk. K. : Akademiia, 592 p.
33. Levchenko O. M. (2003) Metodyka analizu kredytnoho portfelia komertsiiinoho banku [Methodology for analyzing the credit portfolio of a commercial bank] : dys... kand. ekon. nauk: 08.06.04 / Levchenko Oleksandra Martynivna. – K., 208 p.
34. Tuhan-Baranivskyi M. I. (2004) Vybrani tvory [Selected works]: u 2-kh t. / Tuhan-Baranivskyi M. I. ; nauk. redaktor ta avtor vstupnoi chastyny L. I. Dmytrychenko. T. 2. Osnovy politychnoi ekonomii. – Donetsk: DonHUET, 686 p.
35. Pro opodatkovannia prybutku pidpriemstv [About the taxation of the profit of enterprises]: zakon Ukrainy : pryiniaty 28.12.1994 r. № 334/94-VR : v redaktsii vid 22.05.1997 r. № 283/97-VR : za stanom na 09.06.2008 roku / Verkhovna Rada Ukrainy. – Ofitsiinyi tekst. – Rezhym dostupu do zakonu : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
36. Hroshi ta kredyt [Money and credit]: pidruchnyk / [M. I. Savluk, A. M. Moroz, M. F. Pukhovkina ta in.] ; za zah. red. M. I. Savluka. – K : KNEU, 2001. – 602 p.
37. Hroshi ta kredyt [Money and credit]: pidruchnyk / za red. B. S. Ivasiva. – K : KNEU, 1999. 404 p.
38. Denysenko M. P. (2004) Hroshi ta kredyt u bankivskii spravi [Money and credit in banking]: navch. posibnyk. K : Alerta, 478 p.
39. Dziubliuk O.V. (2000) Orhanizatsiia hroshovo-kredytnykh vidnosyn suspilstva v umovakh ryn-kovoho reformuvannia ekonomiky [The organization of monetary and credit relations of society in the conditions of other economic reforms]. nK.: Polihrafknyha, 512 p.